عوامل مؤثر بر شکل‌گیری حاشیه‌نشینی و تأثیر آن بر امنیت اجتماعی
مطالعه موردی شهر سنندج

دکتر رحمت‌الله بهرامی*

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۷/۰۶/۲۰
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۷/۱۲/۲۳

چکیده:

پدیده حاشیه نشینی به مفهوم امروزین نخست در کشورهای صنعتی همراه با رشد شتابان شهرنشینی و افزایش میزان مهاجرت روستاییان به شهرها به وجود آمد و در کشورهای در حال توسعه نیز به دنبال برنامه‌های استعماری کشورهای صنعتی و نفوذ و اشاعه فرهنگ و تکنولوژی آنان در این کشورها شروع به رشد و توسعه نموده است. تاریخچه حاشیه نشینی در ایران به دهه ۱۳٤۰ شمسی بر می‌گردد. طی ۵۰ سال گذشته اغلب کلان شهرها و حتی شهرهای میانی با پدیده حاشیه‌نشینی مواجه بوده‌اند. مطالعه حاضر منطبق است بر شهر سنندج مرکز استان کردستان که مورد توجه مهاجرین روستایی و سایر نقاط شهری استان بوده است بطوریکه جمعیت شهری آن طی سه دهه گذشته به بیش از ۳ برابرافزایش یافته است. بنظر می‌رسد گسترش حاشیه نشینی در این ناحیه شهری در نتیجه فقدان کارکردهای خدماتی به نقاط روستایی بوده که عوارض آن در سیکل مهاجرت‌ها و گسترش حاشیه نشینی دیده می شود.از طرف دیگر نقش محدودیت های طبیعی مانند شیب، ارتفاع زیاد از سطح دریا نقاط روستایی و شرایط اقلیمی سرد و خشک منطقه در تشدید مهاجرتها موثر بوده است. روش تحقیق به صورت توصیفی- تحلیلی با رویکرد طبیعی و میدانی با استفاده روش کمی و کیفی (مصاحبه، مشاهده و پرسشنامه) مورد کند و کاو قرار گرفته است. همچنین از نرم افزار GIS در نمایش مناطق حاشیه نشین شده است. نتایج یافته‌ها نشان می دهد، مناطق حاشیه نشین شهر سنندج بیش از٤۲ درصد جمعیت شهری و۱۳/۳۲ درصد فضای مسکونی شهر را اشغال کرده اند. از نظر ناهنجاری (جرایم خلاف اخلاق مانند دزدی، جرم) ٥٦ درصد نزاع های دسته جمعی، ٦٤ درصد معتادان، ۵۳/۳۰ درصد و بیش از ۷۵ درصد دستفروشی‌ها و ۳٤ درصد جرایم جنسی از افراد حاشیه نشین هستند.

واژه‌های کلیدی: حاشیه نشینی، سنندج، امنیت اجتماعی، مهاجرت.

* دکترای مهندسی معدن، عضو هیات علمی مرکزتحقیقات ساختمان و مسکن

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

مقدمه

پدیده حاشیه نشینی ریشه در تاریخ اجتماعی انسانها دارد و تبلور آن در قالب گتوهای نژادی، مذهبی بوده است. و در جوامع کهنسال از آن تحت عنوان سکونتگاههای فقیر نام برده‌اند.این پدیده به مفهوم امروزین، نخست در کشورهای صنعتی همراه با رشد شتابان شهرنشینی و افزایش میزان مهاجرت روستاییان به شهرها به وجود آمده است. در کشورهای در حال توسعه نیز به دنبال برنامه های استعماری کشورهای صنعتی و نفوذ و اشاعه فرهنگ و تکنولوژی آنان در این کشورها شروع به رشد و توسعه نموده است (ربانی، ۱۳۸۱: ۷۶).

پدیده حاشیه‌نشینی را برای اولین بار در جهان غرب روبروت ا.سی.پارک آمریکایی از سردمداران جامعه شناسی شیکاگو، شاگرد جرج زیمل و نیز ایورت استونگویست، شاگرد پارک تحت عنوان مهاجرت انسانی و منازل حاشیه‌نشین مورد مطالعه قرار دادند

پدیده حاشیه نشینی را برای اولین بار در جهان غرب روبروت ا.سی.پارک آمریکایی از سردمداران جامعه شناسی شیکاگو، شاگرد جرج زیمل و نیز ایورت استونگویست، شاگرد پارک تحت عنوان مهاجرت انسانی و منازل حاشیه نشین مورد مطالعه قرار دادند. از نظر آنها، انسان حاشیه‌نشین شخصیتی است که از حاصل برخورد یا پیوند دو نظام فرهنگی متفاوت و احیاناً متخاصم ظهور می یابد. بنظر آنها حاشیه نشین آشنای بیگانه ای است که نسبت به دو نظام فرهنگی احساس بستگی و تعلق دارد ولی در عین حال خود را نسبت به هیچکدام کاملاً متعلق و متمایل نمی‌داند. (بیات،۸، ۱۳۸٤).

چارلز آبرامز حاشیه‌نشینی را به عنوان فرایند تصرف نواحی شهری به قصد تهیه مسکن دانسته است. و نیز حاشیه‌نشینی را در معنای عام شامل تمام کسانی می‌دانند که در محدوده اقتصادی شهر ساکن هستند ولی جذب اقتصاد شهری نشده‌اند. جاذبه شهر نشینی و رفاه شهری این افراد را از زادگاه خویش کنده و به سوی قطبهای صنعتی و بازارهای کار می‌کشاند و اکثر آنها مهاجرین روستایی هستند که به منظور گذراندن بهتر زندگی راهی شهرها می‌شوند (پیران؛ ۱۳٦٦،۹).

چارلز آبرامز حاشیه‌نشینی را به عنوان فرایند تصرف نواحی شهری به قصد تهیه مسکن دانسته است. و نیز حاشیه‌نشینی را در معنای عام شامل تمام کسانی می‌دانند که در محدوده اقتصادی شهر ساکن هستند ولی جذب اقتصاد شهری نشده‌اند

از سال ۱۹۵۰ بحث های مرتبط با حاشیه نشینی در جهان و به خصوص جهان سوم به صورتی گسترده مطرح شد. تاریخچه مطالعات مربوط به حاشیه‌نشینی در ایران به دهه۱۳٤۰ شمسی بر می‌گردد (پیران، ۱۳٦٦: ۳۵). طی ۵۰ سال گذشته اغلب کلان شهرها و حتی شهرهای میانی از نظر سطح جمعیتی ایران از جمله تهران، اصفهان، تبریز، کرج و همچنین شهرهای میانی مانند سنندج، زاهدان، بندرعباس با پدیده حاشیه نشینی مواجه بوده‌اند (پارسا، ۱۳۸۳:٤۵). هم اکنون ۳٤ درصد از جمعیت حاشیه نشین کل

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

کشور در حاشیه کلان شهرها استقرار یافته‌اند که روز به روز بر تعداد آنها اضافه می‌شود، عدم پویایی مدیریت شهری درکلان شهرهای ایران نیز مزید بر علت شده تا حاشیه شهرها همانند متن شهر ارتقای عمرانی پیدا نکند (درستی، ۱۳۸۵،۵). به همین دلیل هم اکنون از لحاظ عمرانی بعضی از نقاط کلان شهرها هیچ فرقی با حاشیه خود ندارند و از لحاظ جمعیتی نیز، افزایش روز افزون جمعیت حاشیه نشین باعث می‌شود که در آینده‌ای نه چندان دور حاشیه و متن از هر لحاظ برابر شوند. تبعات حاشیه نشینی و معضلات ملی حاشیه نشینی در ایران براساس دلایل بیشماری اکنون یک معضل ملی محسوب می‌شود که با ادامه روند فعلی بی شک به یک فاجعه ملی منجر خواهد شد. ابعاد معضلاتی که حاشیه نشینی باعث نشو و نمای آنها شده است، بسیار فراتر از عدم هماهنگی در بافت فیزیکی شهرها است. حاشیه نشینان که متشکل از مهاجران روستایی هستند که از روستا به شهر روی آورده‌اند حامل خصلت‌های اجتماعی communal هستند که با خصایص اجتماعی social شهر هیچ سنخیتی ندارد.

طرح مسئله

حاشیه نشینی خصلت شهرنشینی و شهرنشینی از خصلت های عمده جامعه صنعتی است (ربانی، ۱۳۸۱،۶۵). شهرها همواره مرکز ثقل توسعه درکشورها تلقی می شوند. در کشورهای در حال توسعه معمولاً بسیاری از امکانات زندگی در شهرهای بزرگ خلاصه می شوند و همین امر باعث رشد بی رویه شهرنشینی در اثر مهاجرت روستائیان به شهرهای کوچک و بزرگ می‌گردد.

اصولاً مهاجرتهای روستایی در مناطق کمتر توسعه یافته، از یک روند نسبتاً شدید برخوردار است. استان کردستان نیز از جمله استان‌های توسعه نیافته کشور است که از این قاعده مستثنی نبوده که طی سه دهه گذشته رشد جمعیت شهری آن به سه برابر افزایش یافته است. روند شهرنشینی در سنندج طی دهه گذشته معادل ۷/۶ درصدی بوده است. شهر سنندج همانند سایر شهرهای کشور با معضلات و مسائل شهری همچون حاشیه نشینی، فقر فرهنگی، رشد ناموزون، افزایش جرم و جنایت، بروز مشاغل انگلی و کاذب و غیره روبرو است. همچنین این شهر به علت گذران هشت سال جنگ ایران و عراق (۶۷-۱۳۵۹) و تاثیر آن بر بافت شهری با مسائلی فراتر از شهرهای دیگر نیز مواجه بوده است. وجود معضلات شهری نه تنها چشم انداز شهر را ناموزون کرده بلکه به عنوان مانعی در راه اجرای طرح های تفصیلی و جامع شهری به حساب می‌آیند.

چهارچوب نظری تحقیق

در زمینه تعریف و علل حاشیه نشینی نظریات مهمی مطرح گردیده که در این بخش به پاره ای از آنها پرداخته می شود:

از دیدگاه پیروان **مکتب وابستگی** و نظام جهانی، نظام سرمایه داری جهانی در شکل‌گیری شهرنشینی و پیدایش حاشیه نشینی در کشورهای در حال توسعه موثر بوده است. از دیدگاه طرفداران نئوسوسیالیزم شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه حاصل تضاد میان کار و سرمایه، تمرکز وانباشت سرمایه و رشد ناموزون اقتصاد و تضادهای اجتماعی منجر به پیدایش حاشیه نشینی و ایجاد گروههای حاشیه‌ای در جامعه

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

شهری کشورهای در حال توسعه شده است (کریمی ،۱۳۸۲: ۵).

از دیدگاه طرفداران **مکتب نوسازی** به تحولات درونی جامعه بر اثر وقوع پدیده های مدرن مانند توسعه صنعتی، افزایش جمعیت و مهاجرت به شهرها در نتیجه بروز مشکلاتی مانند کشمکش و ستیز اجتماعی برای آن دسته از مهاجرانی که قادر به تطبیق با هنجارهای زندگی مدرن شهری نبودند، می پردازند و معتقدند با شروع توسعه برون زای کشور روابط سنتی نظام معیشتی گسیخته و فرو پاشیدند و ناتوانی زیر ساختها و الگوی متمرکز مصرف، سبب تمرکز فوق العاده در شبکه های شهری گردیده است (ابراهیم زاده، ۱۳۸۳). از دیدگاه مکتب مسئله‌گرایان پدیده حاشیه‌نشینی در نتیجه‌کارکرد ناقص و مدیریت غلط شهری جستجو می‌گردد (شیخی، ۱۳۸۱: ٦٥).

با مروری بر تمامی نظریاتی که به مسئله حاشیه نشینی پرداخته است می توان گفت مهمترین عامل موثر بر وقوع و گسترش این پدیده مشکلات اقتصادی است چه در نظریه های مبتنی بر مهاجرت ، به دنبال کسب درآمد بالاتر به حاشیه شهرها پناه می برند و چه در نظریه‌های مبتنی بر بوم شناسی که جدایی گزینی اجتماعات شهری را به توان اقتصادی هر یک از گروه‌ها در تامین مسکن و زمین نسبت می‌دهد، عوامل اقتصادی نقش کلیدی را در ظهور و گسترش حاشیه نشینی بازی می کنند. لذا به منظور کنترل و در صورت امکان حذف این پدیده باید به ایجاد تعادل فضایی (اقتصادی، اجتماعی، کالبدی) در سطح مناطق دست یازید و ارائه برنامه های توسعه را متناسب باتوانها و امکانات موجود آنها تدوین نمود. در صورت تهیه چنین برنامه هایی تعادل فضایی در بین تمامی مناطق برقرار خواهد شد و جمعیت برای بدست آوردن منابع اقتصادی و اجتماعی برتر ناچار به انتقال از نقطه‌ای به نقطه دیگر نخواهد بود. تجربه جهانی نشان داده است اساسی‌ترین و مهمترین گام داشتن طرح و برنامه‌ریزی‌های راهبردی و جامع برای توسعه کشور است.

تعریف موضوع

از آنجا که حاشیه نشینی را برآیند انقلاب صنعتی می‌دانند، اندیشمندان مختلف در علوم متفاوت به این موضوع پرداخته اند و دیدگاههایی در این زمینه دارند که به برخی از آنها اشاره می گردد:

دیدگاه حسین شکویی که با نگرش جغرافیایی به موضوع می پردازد: مناطق حاشیه نشین، منطقه‌ای از شهر است که واحدهای مسکونی روبه ویران، فرسوده و تجهیزات ناقص داشته و فرهنگ فقر، جدایی گزینی توده‌ای مردم روستایی از جامعه شهری، گوشه گیری و انزوا بر آنها غلبه یافته است (شکویی، ۱۳٥٤: ۹۸).

زاهد زاهدانی با نگرش علوم اجتماعی و جامعه شناسی به این موضوع می پردازد و معتقد است که حاشیه‌نشینان افرادی هستند که در حاشیه و اطراف شهر زندگی می کنند ولی جذب نظام اقتصادی – اجتماعی شهر نشده اند (زاهدانی، ۱۳٦۹:).

حسین زاده دلیر معتقد است: که حاشیه نشین به نوعی شیوه زندگی اطلاق می گردد که نسبت به سه شیوه رایج زندگی یعنی شهر، روستایی، عشایری متفاوت بوده و با ویژگی های اقتصادی و اجتماعی مخصوص به خود بافت فیزیکی معینی را بوجود می‌آورد (حسین زاده دلیر،٦۳،۱۳٦۱).

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

مارشال کلینارد معتقد است حاشیه‌نشین کسی است که دارای خرده فرهنگی با مجموعه‌ای از ارزشها و هنجارهاست که در محل‌هایی با بهداشت کم، با انحرافات اجتماعی و ویژگیهای دیگر، از جمله انزوای اجتماعی همراه است (کلینارد، ۲۰۰۱،۲۱).

پیران معتقد است که انسان حاشیه نشین، شخصیتی است که از حاصل برخورد با پیوند دو نظام فرهنگی متفاوت و احیاناً متخاصم ظهور می کند. چنین فردی در زمان واحد نسبت به هر دو نظام فرهنگی احساس تعلق وبستگی خاطرنموده ولی درعین حال خود را نسبت به هیچکدام متعلق و متمایل نمیداند (پیری،۵ ،۱۳۸٤).

ادبیات تحقیق

از آنجا که پدیده حاشیه‌نشینی در ابتدا توسط جامعه‌شناسان و برنامه‌ریزان شهری بیشترمورد مطالعه قرار گرفته، رویکرد حاکم بر مطالعات آنها در زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی بوده است. رشد سریع و ناهمگون شهرنشینی در ایران، پدیده حاشیه نشینی را ابتدا در تهران و سپس در سایر کلانشهرها و شهرهای میانی کشور شکل گرفت. در سال ۱۳۵۰، بنابر درخواست سازمان برنامه و بودجه، طرح وسیعی برای مطالعه و بررسی وضعیت حاشیه نشینی در کشور، توسط مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران آغاز گردید. این طرح با مطالعه وضعیت حاشیه نشینان تهران شروع و سپس سایر شهرهای بزرگ کشور چون، بندرعباس، همدان، کرمانشاه و اهواز را نیز شامل شد.

احمدی و ایمان (۵؛۱۳۸٤) در پژوهشی با عنوان بررسی عوامل بر تمایل حاشیه نشینان بر رفتار بزهکارانه، به بررسی تاثیر فرهنگ فقر حاکم بر خانواده‌های حاشیه نشین شهر شیراز بر تمایل جوانان به رفتار بزهکارانه می‌پردازد. نکته مورد توجه در این پژوهش انتخاب برخی حوزه‌های سکونتی جنوب شیراز که به لحاظ وضعیت اقتصادی مشابه جامعه مورد مطالعه می‌باشد بعنوان گروه مقایسه به منظور آزمون رابطه فقر با بزهکاری جوانان است. یافته‌های حاصل از تجزیه پراکنش دو سویه بیانگر رابطه معنادار بین حاشیه‌نشینان و مولفه‌های فرهنگ فقر با رفتار بزهکارانه و تعامل بین حاشیه‌نشینی و مولفه‌های فرهنگ فقر در رابطه با رفتار بزهکارانه جوانان می‌باشد.

در سال ۱۳۵۰، بنابر درخواست سازمان برنامه و بودجه، طرح وسیعی برای مطالعه و بررسی وضعیت حاشیه‌نشینی در کشور، توسط مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران آغاز گردید

کرامتی(۱۳۸۲،۱۲) در بررسی میزان احساس امنیت در بین حاشیه‌نشینان شهرستان‌های استان تهران، ۸۰ درصد مشکلات حاشیه نشینی را مشکل خدماتی عنوان می کند.

بیانلو (۵؛۱۳۸۵٦) به بررسی رابطه بین عوامل جمعیت شناختی و بوم شناختی با نوع و نرخ جرم و شناسایی نقاط جرم خیز و جرایم خاص هر منطقه از مناطق هشت گانه شهر شیراز پرداخته است. نتایج تحقیقات او نشان داد که متغییرهای جنسیت،تاهل، ملیت، محل تولد و محل زندگی ماههای دستگیری رابطه معناداری با نوع جرم دارد و همچنین رابطه تراکم جمعیت با متغیر های نرخ قتل، جعل اسناد،

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

کلاهبـرداری و سـرقت‌هـای عـادی معنـی داری اسـت (زاهدانی، ۱۳۶۹،۱۶).

مافی (۲۱،۱۳۷۸) در پژوهـشی بـا روش اسـنادی و کتابخانه ای و با فرض اینکه عامل اقتصادی نقش تعیین کننده‌ای در ارتکاب جرم و جنایت دارد به بررسی رابطه مهاجرت با بزهکاری در شهر وین می‌پردازد. یافته‌هـای این تحقیق نشان می‌دهـد کـه ارتکـاب جـرم و جنایـت رابطه نزدیک با مهاجرین خارجی در محلات فقر نـشین و از رونق افتاده دارد.

ربانی، رسول و همکاران طی انجام تحقیق میـدانی در منطقه ارزنان و دارک اصفهان بـه نتـایج زیـر دسـت یافت که میان حاشیه نشینی و پدیده مشارکت اجتمـاعی و همچنین حاشیه نشینی و فقـر ارتبـاط مـستقیم وجـود دارد.

محمـــودی (۱۹،۱۳۷۲) تحقیقـی در زمینـه حاشـیه نشینان محله تقتقان سنندج به عمل آورد و نتایج حاصله از تحقیـق بیـان رابطـه معنـا دار بـین مهـاجرت و فقـر اقتصادی بوده است.

از آنجا که پدیده حاشیه‌نشینی یک مـسئله فراگیـر و دامنگیر مراکز شهری گردیده و در آن مباحـث و مـوارد جدیدتری کشف و ضبط می‌گردند، لذا محققین هریـک با رویکردی به این مقوله نگاه می‌کننـد. مـا نیـز در ایـن پژوهش بر آنیم تا اینکه در ابتدا تصویری از این پدیده و مناطق حاشیه‌ای شهر سـنندج را بـه نمـایش گذاشـته و سپس با رویکرد امنیت اجتماعی به موضوع، مورد توجه و بررسی قرار دهیم.

فرضیه تحقیق عبارتند از:

۱- بین حاشیه نشینی و عوامل طبیعی ماننـد شـیب، ارتفاع و ناهمواری ارتباط مستقیم وجود دارد.

۲- بـین حاشـیه حاشـیه نـشینی و کارکردهـای خدمات روستایی همبستگی مستقیم وجود دارد.

۳- بین حاشـیه نـشینی و امنیـت اجتمـاعی یـک رابطه مستقیمی وجود دارد.

روش تحقیق

بررسی حاشیه‌نشینی بـه‌عنـوان چالـشی فـراروی توسعه پایدار و امنیت شهری تلقی می گـردد. در ایـن ارتباط علل مکانیسم و پیآمدهای حاشیه‌نشینی در شهر سنندج با استفاده از رویکردهای کمی و کیفـی مـورد بررسی قرار گرفته است. تکنیک تحقیق بـا اسـتفاده از نقشه شیب شهرسـتان و اسـتان، نقـشه توپـوگرافی و روش پیمایشی که در آن پرسشنامه ای تهیه و به تعداد ۴۷۰ پرسشنامه بصورت نمونه گیری در سطح منـاطق حاشیه نشین شـهر توزیـع و تکمیـل گردیـده اسـت. علاوه بر این از تکنیکهای کیفی مانند مـصاحبه آزاد و عمیق به صورت میـدانی بـا مـسئولین مختلـف اداری مانند سازمان ملـی و مـسکن؛ پاسـگاه هـای انتظـامی مستقر در منـاطق حاشـیه نـشین ؛ مـدیران مـدارس و مراکز بهداشتی به عمل آمده است. سپس با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیـایی منـاطق حاشـیه و بافـت فرسوده شهری سنندج مشخص گردیده است.

منطقه مورد مطالعه

تحقیق انجام شده مربوط به شـهر سـنندج مرکـز استان کردستان است که در نقـشه جغرافیـایی بـشکل طولی از شمال به جنوب کشیده شده است. این شـهر در سـال ۱۳۸۵ دارای جمعیتـی معـادل ۴۱۷۱۷۷ نفـر جمعیت معادل ۲۹ درصد جمعیت کل اسـتان و ۴۱/۶

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

درصد جمعیت نقاط شهری را به خود اختصاص داده است.

مساحت محدوده شهر سنندج ۳۶۸۸/۶ هکتار؛ مساحت بافت ساخته شده شهر ۸/ ۲۱۸۷ هکتار است. مساحت بافت خالی ۱۵۰۰/۷۷۰۳هکتار می باشد. بر اساس آمار سال ۱۳۸۵ جمعیت شهر سنندج برابر ۳۱۶۸۶۲ نفربوده (مرکز آمار ایران ؛۱۳۸۳).

ویژگی حاشیه‌نشینان

۱- به موازت رشد بی رویه شهرنشینی در کشور، سکونتگاههای نامتعارف و حاشیه‌ای نیز به سرعت ایجاد شده و رشد یافته‌اند. این سکونتگاهها اغلب دارای ویژگی‌های زیر هستند:

۲- به دلیل نداشتن پروانه ساختمان و تبعیت نکردن از برنامه‌ریزی‌های رسمی شهرسازی ایجاد مسکن توسط حاشیه‌نشینان شتابزده بوده و مجموعه‌ای از ساختمان‌های نابسامان را بوجود می‌آورند.

۳- جمعیت مناطق حاشیه‌نشین افرادی کم درآمد و فقیر و غالباً مهاجرین روستایی می‌باشند.

٤- از نظر فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی با جمعیت شهری تمایز دارند (زاهد زاهدی، ۱۳٦۹).

۵- محیطی با کیفیت پایین و کمبود امکانات شدید و خدمات زیر بناهای شهری و تراکم بالای جمعیت (سازمان عمران و بهسازی شهری، ۱۲،۱۳۸۱).

٦- عامل توسعه فرهنگ فقر در شهر هستند (بریمانی، ۱۳۸۳،۱۱).

۷- از نظر کالبدی معماری و شهرسازی یک محله درهم و برهم و فاقد خیابانهای منظم و کوچه بندی هستند.

۸- در معرض انوع آسیبها و بیماریهای اجتماعی، کج رفتاری و اختلالات رفتاری قرار دارند (پیران، ۱۳٦٦).

۹- از نظر جمعیتی بافتی ناهمگون از نظر قومی، مذهبی و ... و ساختی جوان و اغلب بی سواد هستند.

ویژگی‌های حاشیه‌نشینی مجموعه‌ای با گزینه‌های نامطلوب مانند فرسودگی ساختاری، افسردگی، فقر فرهنگی و اقتصادی، تراکم بالای جمعیتی و مسکونی، ناهنجاریهای رفتاری و ساختمان‌های فاقد شکل و نقشه، کیفیت نامطلوب خدمات و بهداشت و نظایر آن مشخص می شود

در یک نتیجه‌گیری کلی می‌توان گفت که ویژگیهای حاشیه‌نشینی مجموعه‌ای با گزینه‌های نامطلوب مانند فرسودگی ساختاری، افسردگی، فقر فرهنگی و اقتصادی، تراکم بالای جمعیتی و مسکونی، ناهنجاریهای رفتاری و ساختمانهای فاقد شکل و نقشه، کیفیت نامطلوب خدمات و بهداشت و نظایر آن مشخص می شود.

مناطق حاشیه‌نشین شهر سنندج

نتایج بدست آمده از نقشه شماره ۱ نشان می‌دهد، سنندج دارای ۱۳ محله حاشیه نشین است که بر اساس موقعیت استقرار عبارتند از زور آباد؛ محله غفور در مرکز و غرب؛ عباس آباد؛ محله ۲۵؛ ۱۷شهریور؛ تقتقان، کانی‌کوزله؛ جورآباد در شمال شهر، حاجی‌آباد بالا و پایین؛ در شمال غربی و فرجه؛ قشلاق در شرق؛ قرادیان در جنوب شهر سنندج می‌باشد. این مناطق حاشیه نشین بیش از ۱۳/۳۲

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

درصد فضای مسکونی شهر سنندج را تصرف کرده انـد. ۲٤/۵درصد مساحت مسکونی شـهر دارای بافـت قـدیم و٦۲/۲ درصد فضای شهر دارای بافت جدید مـی‌باشـد. لازم به ذکر است که روند توسعه شـهری سـنندج طـی سال های اخیر بطرف جنوب غربی شهر بوده که بـدون احتساب ایـن بافـت جدیـد شـهری حـدود ۳۵ درصـد فضای مسکونی شـهر حاشـیه‌نـشین مـی‌باشـد. هرچنـد شهرکهای جدیدی ساخته شده اند امـا هنـوز وابـستگی کامل بین شهرکها و مناطق مرکزی شهر دیده می‌شود. به عبـارت دیگـر شـهرک‌هـای جدیـد از نظـر امکانـات و خدمات به مرز خود کفایی نرسیده و نـسبت بـه منـاطق مرکزی وابستگی تام دارند.

توسعه شهر ناموزون شهر سنندج را می‌توان در بالا بودن نرخ رشد جمعیت شهری و مهاجرینی دانست کـه طی دهه گذشته کودکان دیروز، جوانان امروزی هـستند که تشکیل خانواده داده‌اند و برای سرپناه خود لاجرم بـه دلیل کمبود زمین در محدوده شهر و در آنـسوی منـاطق حاشیه‌نشین اقدام بـه سـاخت و سـاز کـرده انـد. رونـد توسعه شدید شهری در سـنندج بـه گونـه‌ای اسـت کـه امروزه مناطق و محلات حاشیه نشین حاشیه نشین مانند محلات غفور؛ قرادیان؛ کمیز؛ حاجی آباد پـایین؛ عبـاس آباد و ... بخشی از هسته مرکزی شـهر شـده انـد. نقـشه شماره۱پهنه بندی مناطق مسکونی و شکل شـماره ۱ و۲ مناطق مسکونی حاشیه شهر سنندج را نشان می‌دهد.

بطور کلی پراکندگی هلالـی منـاطق حاشـیه‌نـشین، چشم‌انداز شهر سنندج را بهـم ریختـه نـشان مـی‌دهـد. بی‌شک وجود چنـین منـاطقی ارائـه خـدمات رسـانی و توسعه فضایی شهری را برای برنامه‌ریزی آن سلب کرده و از نگاه دیگر تخریب چنین مناطقی مستلزم هزینه‌هـای زیاد و بعضاً با درگیری‌ها و نا امنی‌هایی همراه خواهد بود که می‌تواند به یک بحران سیاسی تبدیل گردد.

شکل شماره۱- نمایی از مناطق مسکونی محله تقتقان حاشـیه‌ای سنندج

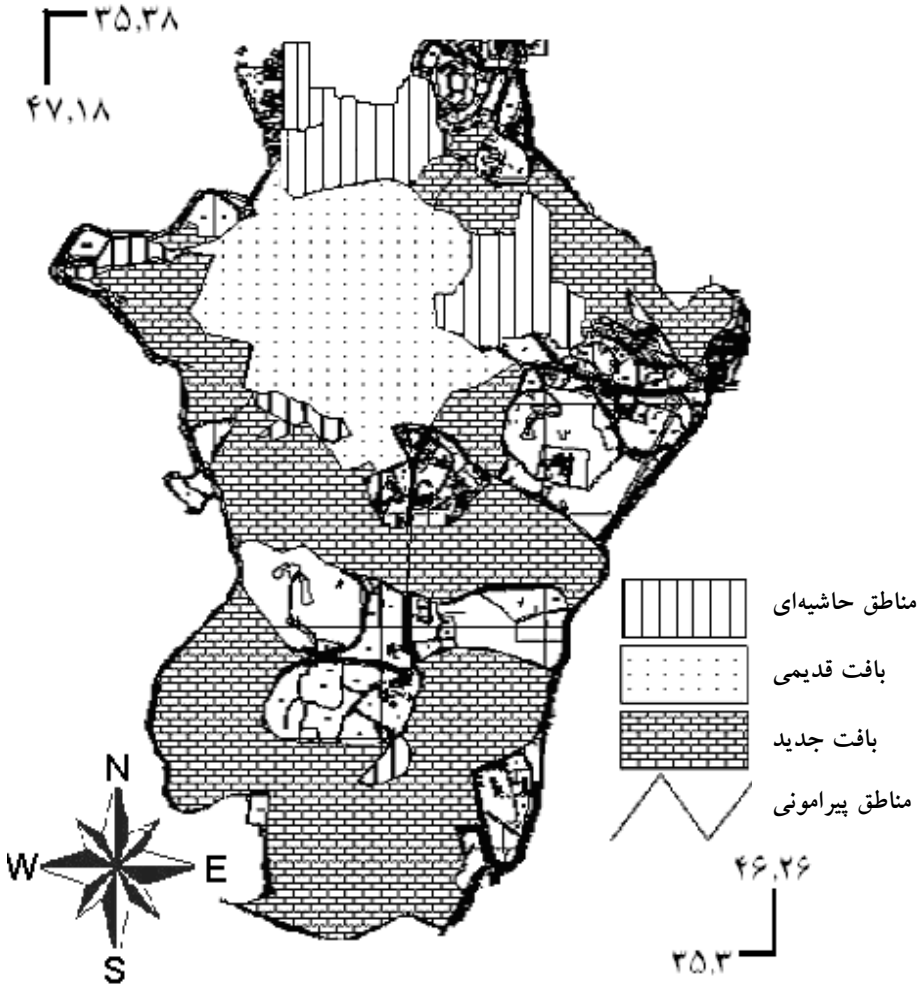
شکل شماره ۲- نمایی از مناطق حاشیه نشین شهر سنندج – محله ۲۵

در ایـن بخـش بـه بررسـی عوامـل مـوثر بـر حاشیه‌نشینی در شهر سنندج می پردازیم:

۱- محـدودیت‌هـای طبیعـی و نقـش آن در مهاجرت‌های روستایی و حاشیه‌نشینی

بطورکلی استان کردسـتان دارای پهنـه گونـاگون طبیعی چه از لحاظ توپوگرافی و چـه از نظـر اقلـیم و آب و هوا می باشد. مطالعات انجام شده نشان می‌دهد

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

نقشه شماره ۱: پهنه بندی مناطق مسکونی شهر سنندج

که حدود ۷۰ درصد مساحت استان را کوهها و تپه‌ها تشکیل می‌دهد و نزدیک به ۱۲/۵درصد از اراضی نیز شامل فلاتها و تراس‌های فوقانی می‌باشند که در مجموع نزدیک به ۸۵ درصد کل مساحت استان را کوهستان و فلات تشکیل می‌دهد (گزارش اقتصادی، اجتماعی، ۱۳۸۲،۱۵).

از نظر تیپ استقرار سکونتگاه های روستایی؛ بیش از ۷۹ درصد در موقعیت کوهستانی و ۲۰/۹۵ درصد در موقعیت کوهپایه‌ایی استقرار دارند. از منظر ارتفاعی ٥٦ درصد از کل آبادیهای شهرستان در ارتفاع بیش از ۱۷۰۰متر از سطح دریا استقرار دارند (بهرامی؛ ۱۳۸۳، ۹۸).

بر اساس نقشه توپوگرافی و برآورد شیب زمین با استفاده از نقشه‌های پوششی ۱/۲۵۰۰۰۰ نشان می‌دهد که ۲۹/۹ درصد مساحت شهرستان دارای شیب کمتر از ۵ درصد و ۲۸/۱ درصد دارای شیب بین ۱۰ تا ۱۵

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

درصد و ٤١/٩ درصد دارای شیب بالای ۳۰ درصد می‌باشد (فرهودی، ١٣٨٢،٤٩).

در زمینه زمینهای زراعی منابع آماری نشان می‌دهد که ١٧/٧٤ درصد از خانوارهای بهره بردار از زمینهای زراعی استان کمتر از ٠/٦٧ درصد زمینهای زراعی و ٣٥/٥٦ درصد دیگر خانوار بهره بردار حدود ٩/٦ درصد زمینهای زراعی را در اختیار دارند، بعبارتی روشنتر ٥٣/٣٠ درصد خانوار بهره بردار حدود ١٠/٢٧درصد زمینهای زراعی را در اختیار دارند (آمار نامه استان، ١٣٨٤). و از همه مهمتر بیشتر زمینهای زراعی بصورت دیم کشت می گردد.

نکته مهم دیگر فاصله زیاد روستاها نسبت به یکدیگراست. منابع آماری نشان می‌دهد که ٦٧/٣٣ درصد از روستاهای استان بیش از ۲۰ کیلومتر از یکدیگر فاصله دارند (آمار نامه استان، ١٣٨٥،٣٦). در کنار این موضوع به ضعف شبکه راههای ارتباطی اشاره داشت. ٢٤/٥١درصد از آبادیها دارای راه ارتباطی شوسه، ٤٦/٢١درصد از آبادیهای استان دارای راه ارتباطی خاکی است.

بنابراین محدودیت‌های طبیعی مانند شیب زیاد، توپوگرافی و ارتفاع زیاد از سطح دریا، کمبود زمین زراعی، در روند مهاجرتهای روستایی و به تبع آن گسترش حاشیه نشینی بی‌تاثیر نبوده است.

۲ـ چشم انداز شهری

عمده‌ترین‌نماد جهانی حاشیه نشینی سیمای نامطلوب آن است که احساس و وجدان و دیدگان هر آدمی را می‌آزارد. بافت فرسوده و ساخت ناموزون و متراکم ساختمانهای مسکونی همراه با گذرگاههای پر پیچ و خم و کم عرض، و استقرار آنها بر روی تپه ماهورهای شهرکمر بندی هلالی بر روی تپه ماهورهای شهر سنندج ایجاد کرده و نظر هر گردشگر و شهروندی را به خود جلب می کند. محاسبات انجام گرفته از روی نقشه شماره۱ نشان می‌دهد که ٢٤/٥ درصد از سکونتگاههای شهری دارای بافت فرسوده و قدیمی و ١٣/٣٢ درصد دیگر فضای سکونتگاهی دارای بافت حاشیه نشین می باشد.

یافته‌های میدانی نیز نشان می‌دهد کارکرد حاشیه نشینان در بخش مرکزی شهر سنندج موجب تمرکز و استقرار بیش از ۷۵ درصد دستفروشی‌ها در امتداد مسیر میادین (انقلاب و آزادی) و خیابان هایی که به میادین اصلی شهر سنندج منتهی می‌گردند؛ شده است. تمرکز بیش از حد دستفروشی‌ها در پیاده‌روها و ترافیک شهری آلودگی صوتی و عبور و مرور عابرین را دو چندان کرده و چشم انداز کانونی شهر را به یک کانون دستفروش‌ها تبدیل شده است.

۳- سیمای اقتصادی وکارکردی

کیفیت زندگی در مناطق شهری در مقایسه با سطح زندگی روستاییان بهتر و دسترسی به انواع خدمات اجتماعی و اقتصادی اساسی، بیشتر است و این یکی از دلایل گرایش تاریخی روستاییان به سکونت در شهر است، زیرا هجوم روستاییان به شهر بویژه کلانشهری مانند سنندج در سطح منطقه‌ای برای دستیابی به همین امکانات و برخورداری‌هاست. در شهر سنندج مانند سایر مناطق کشور بین مهاجرت و حاشیه‌نشینی از یک سو و رونق اقتصادی شهرها از سوی دیگر رابطه وجود دارد، بعبارت کلی‌تر می‌توان گفت که روند و شدت مهاجرت در مناطق روستایی به درجه موفقیت و توانایی برنامه‌ریزی‌های مقامات دولتی برمی‌گردد. هرچه برنامه‌ریزی‌ها

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

کارکردی و کابردی‌تر باشند روند مهاجرتها کاهش می‌یابد و بالعکس.

بنابراین یکی از فاکتورهایی که روند حاشیه نشینی را در شهر سنندج تشدید کرده است کمبود امکانات و خدمات زیربنایی و عمومی در روستاهاست. در سال ۱۳۸۳ در بخش شبکه های زیربنایی ۳۸/۲ درصد از شبکه راههای روستایی خاکی؛ ۲۷/۷ درصد شنی درجه ۳؛ ۱۱/۸ درصد شنی درجه۲؛ ۹/۷ درصد شنی درجه یک و تنها ۱٤/٦ درصد آسفالته و ٤/۸ درصد دیگر در مسیر بین شهری قرار داشته اند (بهرامی،۱۳۸۳،٥٤). در بخش خدمات دولتی مانند خانه بهداشت؛ درمانگاه , خدمات آموزشی در مقطع راهنمایی؛ دبیرستان و دهداری ها به ترتیب ۲۳ ؛ ٥ ؛ ۳۷ ؛۱۰ ؛و ٥ درصد از روستاهای شهرستان برخوردار بوده اند. بعبارتی بیش از ٤٦/۳ درصد از روستاهای سنندج دارای خدمات کارکرد کمتر از ٦ خدمات را داشته اند. ۱۷/۹ درصد دارای کارکردی بین ٦ تا ۱۰ و بالاخره ۲۲/۷٦ درصد از روستاها دارای کارکردی بین ۱۰ تا ۱٥ کارکرد خدماتی داشته اند (بهرامی، ۱۳۸۳،۱٥).

کیفیت زندگی در مناطق شهری در مقایسه با سطح زندگی روستاییان بهتر و دسترسی به انواع خدمات اجتماعی و اقتصادی اساسی، بیشتر است و این یکی از دلایل گرایش تاریخی روستاییان به سکونت در شهر است

طبیعی است که مهمترین اثرات کمبود امکانات و خدمات، نیازمندیهای مردم را روز بروز بیشتر می‌کند و روستایی نیز برای تامین نیازهای روزانه خود مهاجرت شهری را انتخاب می‌کند. از طرفی نیز مهاجرین روستایی به دلیل عدم تخصص و آشنایی با اصول فنی و یا خدماتی خاص جذب مشاغل کاذب می شوند. این نوع مشاغل هم به دلیل عدم تداوم و پایداری از درآمد کافی برخوردار نبوده و برای تامین مایحتاج خود به مشاغلی مانند جرم و جنایت؛ مشروبات الکلی؛ مواد مخدر و ... می پردازند. نتایج تحقیقات میدانی نشان می‌دهد که حدود ۲٦/٦ در صد افراد حاشیه نشین دستفروش تحصیلات زیر دیپلم و۱۰/۷ درصد دیپلم داشته‌اند. مهم‌تر آنکه ۷۷ درصد جرایم شهری سنندج توسط همین افراد حاشیه نشین صورت می گیرد.

٤- وجود خرده فرهنگها و ناهنجاریهای اجتماعی

از ویژگی‌های بارز حاشیه نشینان در تمامی مناطق دنیا بالا بودن حجم جمعیت و جوان بودن آنهاست، نتایج تحقیقات نشان می‌دهد، ۷٤ درصد رؤسای خانواده‌های حاشیه نشین سنندج جوان بوده و بعد خانوارها آنها بیش از ٥/۲ نفر و در یک فضای مسکونی کمتر از ۱۰۰ متر مربع زندگی می کنند.

از نظر بافت فرهنگی نیز نتایج یافته‌ها نشان می‌دهد که در مناطق حاشیه‌نشین سنندج دارای خرده فرهنگهای خاص روستایی است که از روی اجبار و اکراه با همدیگر یک نوع همزیستی را دارند (مانند مهاجرین ناحیه شرق سنندج که بنام ئیلاقی معرفند [دهگلان] بامهاجرین بخش شرقی استان شامل روستاهای ناحیه کلاترزان، و ژاوه رود). این خرده فرهنگ‌های روستایی بسیار دیر جذب فرهنگ شهری می‌گردند و از طرف دیگر تفاوتهای فرهنگی توام با فقر فرهنگی آنها با ناسازگاری و تنش‌هایی همراه است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که ۳٦ درصد نزاع های

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

افراد حاشیه‌نشین سنندج در نتیجه اختلافهای فرهنگی می‌باشد. عدم انطباق خرد فرهنگها با مدنیت شهری، عدم اشتراک مساعی و احساس مسئولیت در قبال همدیگر، نزاع های دسته جمعی را بوجود آورده و امنیت شهر را به مخاطره انداخته اند.

در مصاحبه با ۵ مسئول کلانتری های مستقر در مناطق حاشیه نشین اعلام گردیده که ۳۹ در صد از اختلافات خانوادگی توام با ایراد ضرب و جرح زوجین در محیط خانواده، ٨٤ درصد بیماران روانی شدید و ۷۷ درصد جرایم خلاف اخلاق و ٣٤ درصد جرایم جنسی از نوع لواط و... ٦٥ درصد اعمال منافی عفت و ٥٦ درصد نزاعهای دسته جمعی مربوط به حاشیه نشنان بوده است و٦٤ درصد از معتادان شهر سنندج از مناطق حاشیه نشین می باشند.

۵- حاشیه‌نشینی و امنیت اجتماعی

یکی از پیامدهای نامطلوب حاشیه نشینی، پایین آمدن ضریب امنیت اجتماعی در شهرها است. پایین بودن سطح سواد مهاجرین، فرهنگی سنتی، فقدان مشاغل تخصصی در مقابل مشاغلی همچون دستفروشی، کوپن فروشی، فروش مواد مخدر، فروش مشروبات الکلی، دزدی، جنایت، فحشا و گسترش بیماری های اپیدمی مانند ایدز و... همه این موارد به نوعی در فضای حاشیه نشین وجود دارد. این امر به ظاهر مشکلات مناطق حاشیه شهر پنداشته می شود اما به نوعی این افراد بیکار که دست غالب آنها آلوده به رفتارهاشکنی و هنجار شکنی هستند کل فضای شهری را نا امن کرده و از جنبه اقتصادی و اجتماعی موجب بگارگیری نیروهای کاردان در برابر هنجارشکنان و ایجاد فضایی برای نگهداری آنها از یک طرف و اعمال حرکات و رفتارهای نامطلوب در سطح گسترده نه تنها امنیت اجتماعی مردم را تهدید می کنند و چه بسا امنیت ملی و منطقه ای را زیر سوال ببرند. غالباً با گسترش حاشیه نشینی طیف مرفه شهری و تحصیکردهها در ابتدا با پدیده جداگزینی در سطح شهر و سپس از فضای شهری مهاجرت می کنند.

نتیجه‌گیری

حاشیه نشینی پیش از آنکه یک مسئله طبیعی باشد، یک مسئله اجتماعی و اقتصادی است که برخی جوامع شیوه حل و مقابله با آن را آموخته اند و برخی دیگر هنوز از مقابله با آن عاجزند. آنچه حاشیه‌نشینی را به فاجعه تبدیل می‌کند محدودیت‌های طبیعی نیست بلکه فقدان برنامه ریزی منطقی انسان در برخورد با محیط است که آن را به یک فاجعه ملی یا منطقه ای تبدیل می کند.

پدیده حاشیه‌نشینی نه تنها در شهرهای بزرگ مشکل آفرین شده بلکه در سطح شهرهای میانی مشکلات برنامه‌ریزی شهری و امنیت اجتماعی شهرها را دو چندان کرده‌اند

حاشیه‌نشینی از پیامدهای برنامه ریزی های توسعه ناموزون در نظام اقتصاد منطقه ای است. مشکل اصلی در نظام برنامه ریزی ما به این مسئله بر می گردد که ما در مباحث نظری توسعه از آن بخوبی دفاع می کنیم اما در ارائه راهبرد و عملیاتی کردن برنامه ها فاصله زیادی داریم.این بدان معناست که مدیران نتوانسته اند الگوهای توسعه را بشکل نهادینه در متن جامعه جا بیندازند. بدان جهت است که معتقدیم که مشکل حاشیه نشینی قبل از آنکه یک

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

معضل اقتصادی باشد یک مشکل انسانی است. امروزه ما شاهد این هستیم که پدیده حاشیه نشینی نه تنها در شهرهای بزرگ مشکل آفرین شده بلکه در سطح شهرهای میانی مشکلات برنامه ریزی شهری و امنیت اجتماعی شهرها را دو چندان کرده اند.

آنچه حاشیه‌نشینی را به فاجعه تبدیل می‌کند محدودیت‌های طبیعی نیست بلکه فقدان برنامه ریزی منطقی انسان در برخورد با محیط است که آن را به یک فاجعه ملی یا منطقه‌ای تبدیل می‌کند

اساساً حاشیه نشینان سنندج از مشارکت اجتماعی و تعلق شهروندی پایینی برخوردارند و از خدمات ارائه شده در این محلات به هیچ وجه راضی نیستند. با توجه به گسترش فقر و بیکاری درمیان حاشیه‌نشینان سنندج، آنها بیشتر در معرض آسیبهای اجتماعی قرار گرفته‌اند، آنان مسائل و مشکلات زیادی دارند که لازم است مسئولان در رفع و حل این مشکلات اقدامات جدی نمایند و به خواسته‌ها و نیازهای ساکنان این مناطق، به‌عنوان شهروند توجه نمایند. زیرا، فقر فرهنگی و مشکلات مالی ساکنان این مناطق و در حاشیه بودن آنها از یک‌سو و دیدن زندگی شهرنشینانی که از امکانات زندگی امروزی بهره‌مند هستند از سوی دیگر، سبب ایجاد نارضایتی عمیق در بین این بخش از قشرهای جامعه می‌شود و این امر گاه می‌تواند همچون بشکه باروت برای ایجاد آشوبهای اجتماعی عمل کند. زیرا تداوم فقر و فلاکت بینوایان بدون واکنش سیاسی نخواهد بود و خشونتهای جنایت‌آمیز را افزایش می‌دهد. بنابراین جهت بهسازی و نوسازی سکونتگاه‌های حاشیه نشینان سنندج لازم است اولین گام مشارکت آنها در برنامه های بهسازی و اعطای وام های کم بهره و طولانی مدت به منظور ساخت و ساز مسکن براساس اصول و ضوابط فنی، زیرا باور بر آن است که حاشیه نشینان سنندج از منابع مالی ضعیفی برخوردارند.

منابع و مآخذ

۱- احمدی، حبیب الله و محمد تقی ایمان؛ فرهنگ فقر، حاشیه نشینی و گرایش به رفتار بزهکارانه در میان جوانان حاشیه‌نشین ده پیاله شیراز مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان سال نوزدهم شماره ۲، ۱۳۸٤.

۲- ابراهیم زاده و همکاران، حاشیه‌نشینی، ناهنجاریهای شهری و راهکارهای تعدیل آن، مجله جغرافیا و توسعه، دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال دوم، شماره ۳ بهار و تابستان، ۱۳۸۵.

۳- بیات، بهرام؛ بررسی پدیده حاشیه‌نشینی در استان تهران، فصلنامه تخصصی کاربردی مطالعات امنیت اجتماعی، تهران، معاونت اجتماعی نیروی انتظامی، شماره اول.

٤- بیانلو، یوسف؛ بررسی رابطه عوامل جمعیت شناختی و شرایط بوم شناختی با نوع جرم و نرخ جرم در شیراز، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز، دانشکده علوم اجتماعی، ۱۳۸۵.

۵- بریمانی، فرامرز؛ نصیری، یوسف؛ مجله جغرافیا و توسعه، دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال دوم، شماره ۳ بهار و تابستان، ۱۳۸۳.

٦- بهرامی، رحمت اله؛ ساماندهی سکونتگاههای روستایی(شهرستان سنندج) رساله دوره دکتری؛ دانشگاه آزاد اسلامی – واحد علوم و تحقیقات، ۱۳۸۳.

۷- پارسا پژوه، سپیده، نگرشی از درون به پدیده حاشیه نشینی(مطالعه موردی اسلام آباد کرج)، تهران، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال دوم شماره٦، ۱۳۸۳.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]

۸- پیران، پرویز؛ شهرنشینی شتابان و ناهمگون؛ مجله سیاسی اقتصادی، سال دوم، شماره چهارم، ۱۳٦٦.

۹- پیری، عیسی؛ امکان سنجی به کار گیری راهبرد توانمندسازی در ساماندهی سکونتگاههای غیررسمی، پایان نامه کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری، مشهد دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۸٤.

۱۰- درستی، امیرعلی و همکاران؛ آسیب پذیری پیرامون شهرها، فصلنامه علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر، ۱۳۸۵.

۱۱- دلیرزاده، حسین؛ حاشیه‌نشینی در جستجوی مفهوم و معنی، مجله اطلاعات سیاسی- اقتصادی، شماره٤٥ و ٤٦، سال پنجم، ۱۳٦۱.

۱۲- ربانی، رسول، افشار کهن، جواد؛ حاشیه نشینی و مشارکت، فرهنگ اصفهان، شماره ۳٤، ۱۳۸۱.

۱۳- زاهدنی؛ سید سعید زاهد؛ حاشیه نشینی، شیراز، دانشگاه شیراز، ۱۳٦۹.

۱٤- شیخی، محمد؛ فرایند شکل گیری و دگرگونی سکونتگاههای خودرو و پیرامون کلان شهر تهران، ۱۳۸۱.

۱۵- شکویی، حسین؛ حاشیه‌نشینان شهر تبریز، تبریزی، موسسه تحقیقات علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه تبریز، ۱۳۵٤.

۱٦- فرهودی، رحمت الله؛ اطلس شیب ایران، پژوهشهای جغرافیایی، شماره ۲۹، سال بیست و چهارم، تهران، ۱۳۷۱.

۱۷- کرامتی، مهدی؛ بررسی میزان احساس امنیت در بین حاشیه‌نشینان شهرستانهای استان تهران، فصلنامه تخصصی کابردی مطالعات امنیت اجتماعی، تهران، معانونت اجتماعی نیروی انتظامی، شماره اول، ۱۳۸٤.

۱۸- کریمی، فاطمه؛ بررسی مسائل شهری با تاکید بر جنبه‌های اجتماعی– فرهنگی منطقه ارزنان ودارک، پایان نامه کارشناسی ارشد، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۲.

۱۹- گزارش اقتصادی – اجتماعی، ۱۳۸۲، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان کردستان، ۱۳۸۲.

۲۰- مرکزآمار ایران، سرشماری نفوس و مسکن جمعیت شهرستان سنندج، ۱۳۸۵.

۲۱- محمودی، محمد؛ حاشیه‌نشینان تقتقان، ناشر استانداری کردستان، ۱۳۷۲.

۲۲- مافی، عزت الله؛ مهاجرت و رابطه آن با بزهکاری، فصلنامه جمعیت، سال هشتم، شماره۲۸ و ۲۹، ۱۳۷۸.

23- Clinard, Marshal. B, Slum and Community Development, The free Press, New York, 2001.

24- Park, Robert E, Human migration and marginal man, American Journal of sociology. Vol. 33, 2002.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-02]